

Ajattelua kirjallisuuden ehdoin

Merja Polvinen 2023: *Self-Reflective Fiction and 4E Cognition: An Enactive Approach to Literary Artifice*. New York & Lontoo: Routledge, 180 s.

Merja Polvisen kirja on tärkeä puheenvuoro uuden sukupolven kognitiivisen kirjallisuudentutkimuksen avaamista näkymistä kirjallisuudentutkimuksen ydinalueella. Tutkimuksen lähtökohtana on selvittää, mistä kirjallisuudessa ja sen lukemisessa on kysymys, ja se tarkastelee itsereflektiiviseen fiktion luettavia teoksia näitä kysymyksiä koskevan uusimman tiedon varassa. Johtoa-jatuksena on, että kognitiivisen tieteen mallien, ollakseen hyödyllisiä kirjallisen mielikuvituksen analyysissa, tulee käsitellä kirjallisuutta omana erityisenä ympäristönään ja ottaa huomioon kaikki fiktion ilmiöt.

Teos perustuu vankkaan nykyaikaisen kognitiivisen tutkimuksen tunte-mukseen ja toimii myös erinomaisena johdatuksena ns. 4E-teorioiden keskei-seen antiin kirjallisuudentutkimuksen kannalta. Toisen polven kognitiivisessa tutkimuksessa, joka nojaa neurotieteisiin ja fenomenologiseen filosofiaan, on korostunut ihmismielen ja todellisuuden yhteenkietoutuminen, jonka dimen-sioista käytetään kansainvälisesti lyhennettä 4E. Nimitys tulee englannin sanoista *embodied* ('ruumiillistunut'), *embedded* ('mielen ja maailman sulautumi-nen toisiinsa'), *enactive* ('toteuttava'; termin ymmärtämisessä keskeinen on Alva Noën (2004) ajatus, että "havaitseminen ei ole mitään mikä tapahtuu meille tai meissä. Se on jotain mitä teemme.") ja *extended* (joka viittaa siihen, että mieli ei ole aivoissa vaan ikään kuin levittäytyneenä maailmaan). Sanat kuvaavat dynaamiseksi prosessiksi ymmärretyn kognition aspekteja. Polvisen enakti-vistinen lähestymistapa, joka voidaan yleisluonteisesti määrittellä käsitukseksi, että kognitio syntyy dynaamisesta vuorovaikutuksesta toimivan organismin ja sen ympäristön välillä, kattaa nämä aspektit. Kognitiolla ymmärretään laajasti havaitsemisen, mielikuvituksen ja tunteiden kenttää eikä sana siis viittaa pel-kästään järkeen tai tiedollisiin kykyihin.

Polvinen nostaa esiin myös affordanssin käsitteen, joka liittyy luonte-vasti enaktivistiseen lähestymistapaan. Käsite on lähtöisin ekologisesta psykologiasta, mutta kirjallisuudentutkimukseen sen ovat tuoneet Terence Cave (2016) ja Caroline Levine (2015). Affordanssilla ymmärretään ympäristön tai sen yksittäisen osan yksittäiselle organismille tai yksilölle tarjoamia toimin-tamahdollisuuksia. Kirjallisuuden kysymyksessä ollen esimerkiksi kirjalliset muodot, kielen resurssit ja lajit toimivat affordansseina kirjailijan tai lukijan kannalta. Olennaista on, että yksittäinen toimija valitsee ja määrittää relevanssin: muoto ei sanele vaan mahdollistaa asioita. Mielikuvitus voi manipuloida ajatuksia, kuvia ja muotoja uusiksi mahdollisuuksien tiloiksi. Tässä mielessä myös Polvinen näkee affordanssin käsitteen hyödyllisenä. Hän tutkii millaista kognitiivista toimintaa kertova fiktio mahdollistaa.

Polvisen lähestymistapa on kriittinen. Kognitiivinen tutkimus ja siihen perustuva kirjallisuudentutkimus (ja empiirinen lukijatutkimus) on hänen mukaansa liian usein laiminlyönyt kirjallisen ympäristön todellisen luonteen pohdinnan. Koska kognitiivisessa tutkimuksessa kontekstina ovat usein selvitukset ihmisen mielen toiminnasta tosielämän yhteyksissä, on kirjallisuudentutkimuksessa fokusoitu fiktion ”elämänläheisyyteen”, toden illuusioiden ja tekstin maailmaan uppoutumisen ilmiöihin. Fiktion fiktiivisyys ja kirjallisuus taiteen alueena on jätetty sivuun, vaikka niiden voi katsoa olennaisesti määrittävän fiktiota kognitiivisena ympäristönä. Polvinen korostaa, että kertovan fiktion muotoa koskevat affordanssit ovat yhtä olennainen osa fiktiota kuin kirjallisten henkilöhahmojen tai lukijoiden ruumiillistuneet kokemukset, joissa immersiiiviset tosielämän kautta käsitetyt elementit ehkä hallitsevat. Kirjallisuudentutkimuksen ydinaluetta on mielikuviutus ja siksi enaktivistisen lähestymistavan kirjallisuutta tutkiessaan on keskityttävä kuvittelun käytäntöihin pikemmin kuin havaintoihin, tutkittava käsitteitä, kuvia ja kulttuurisia käytäntöjä eikä fysikaalista ympäristöä.

Kognitiiviseen enaktivismiinsa Polvinen sulauttaa kirjallisuudentutkimuksen retorisen ja narratologisen arsenaalin nojaten esimerkiksi Richard Walshin (2007) retoriseen lähestymistapaan. Sen mukaan fiktio voi toimia vain semioottisena objektina, jonka fiktiivisyys on lukijalle selvä. Kun lähtökohtana on, että lukijoiden kognitiivinen ympäristö on semioottinen eikä fyysinen (maailman kaltainen), tekstuaalisuus, fiktiivisyys ja taiteen keinot kuuluvat siihen saumattomasti. Kognitiiviset muuttujat käsittävät siis kaiken mikä fiktiossa on muotoa ja taidetta yhtä hyvin kuin fiktion aktuaaliseen maailmaan vertautuvana entiteettinä. Fiktiivisyys on kommunikaatioakti ja resurssi itsessään. Toisin sanoen fiktion kognitiivinen ympäristö käsittää kaikki artefaktin tai taideteoksen aspektit eikä vain sen maailman-kaltaisia affordansseja. Walshin ohella esimerkiksi James Phelanin retorinen kertomusmalli toimii ohjeellisena. Kognitiivisen tutkimuksen yhdistäminen kirjallisuudentutkimuksen keskeisiin retorisiin oivalluksiin tuottaakin nähdäkseni perustellun metodin, joka auttaa irti joistakin takavuosien hedelmättömistä debateista ja umpikujista ja korostaa perinteikkään kirjallisuudentutkimuksen merkitystä fiktiivisiä ympäristöjä tutkittaessa.

Polvisen tutkimuksen keskiössä olevat itsereflektiiviset tekstit korostavat kriittistä asetelmaa. Laajasti ymmärretty itsereflektiivinen fiktio (johon liitetään spekulatiivinen scifi ja fantasia) etualaistaa muodon kysymykset. Polvinen tarkasteleekin tekstejä, joissa metafiktio toimii taideteosten ja fiktiivisyyden olennaisena osana eikä sitä ole mielekästä tulkita illuusiota särkeväenä tai teoksen maailmaan uppoutumista häiritsevänä lisänä. Tällaisia tulkintojahan esitettiin postmodernistisista teksteistä, jotka itsekin usein vahvistivat tätä jakoa. Periaatteessa itse metodi ei kuitenkaan vaadi keskittymään erityisesti metafiktiivisiin teoksiin vaan pohtimaan ylipäätään kirjallisten muotojen dynamiikkaa.

Kaiken kaikkiaan Merja Polvisen erinomainen tutkimus tarjoaa minusta selkeän ja perustellun ohjenuoran nykyaikaiselle kirjallisuudentutkimukselle. Se käy hedelmällistä vuoropuhelua ajantasaisen kognitiivisen tutkimuksen kanssa mutta osoittaa, että kirjallisuudentutkimuksella on oma tonttinsa ”kirjallisen mielen” tutkimuksessa. Kirjallisten tekstien erityisluonteen tuntemisen pitäisi pysyä lähtökohtana myös kun tutkitaan, miten kirjallisuus asemoi itseään suhteessa erilaisiin teemoihin ja kulttuurisiin diskursseihin. Olen arvostelussani keskittynyt yleislinjojen esittelyyn, mutta huomautan näin lopuksi, että Polvisen teos antaa paljon myös yksittäisten lukujensa tasolla. Tutkimuksen katsaukset mm. metaforisuutta ja ajan ja tilan tuottamista koskeviin kysymyksiin ovat inspiroivia ja analysoitujen tekstien herättämät kysymykset mielenkiintoisia. Tosin itse analyysit ovat melko suppeita. Tutkimuksessa tuodaan esiin myös muiden suomalaisten tai suomalaistaustaisten enaktivistien ajatuksia ja voi vain toivoa, että tämä koulukunta vahvistaa asemiaan kotimaisellakin kentällä.

Pirjo Lyytikäinen

Lähteet

- Cave, Terence 2016. *Thinking with Literature: Towards a Cognitive Criticism*. Oxford: Oxford University Press.
- Levine, Caroline 2015. *Forms: Whole, Rhythm, Hierarchy, Network*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Noë, Alva 2004. *Action in Perception*. Cambridge, MA & Lontoo: MIT Press.
- Walsh, Richard 2007. *The Rhetoric of Fictionality: Narrative Theory and the Idea of Fiction*. Columbus: Ohio State University Press.